

napfényre, hanem a lauriumi anyagot tartalmazó többi kötetekhez hasonlóan egyéb, az egyes múzeumokba és magángyűjteményekbe került Lauriacumból származó anyagot is.

Előszó utáni bevezetésében a szerző azokat a gyűjteményeket is felsorolja, melyekben Lauriacumból származó mécesek találhatóak. Itt kiemeli, hogy a lelhely késői feltárása miatt nem nagy az a leletanyag, mely Lauriacumból szétszóródott. E tekintetben különösen előnyös a lauriumi kutatás helyzete, mert pl. Pannóniában a jelentősebb lelőhelyekről, Aquincumból, Savariából, Brigetioból igen nagy mennyiségű leletanyag — közöttük méces — vándorolt távoli gyűjteményekbe vagy kallódott el a viszontagságos események folytán. A tárgyalt mécesanyag legnagyobb része az Enns városi múzeumban, az ennségi kastélyban (ahol az 1951—1959-ig tartó ásátások anyagát helyezték el) s Linzben a Felső-ausztriai Tartományi Múzeumban található. A datálásoknál főként az ásátási rétegeket vették tekintetbe. Még lényeges megjegyezni, hogy kevés az ismertett mécesek között az olyan, mely érmeikkel együtt került elő.

Igen értékes a lauriumi polgárvárosi tervszerű ásátás rétegeit ismertető következő fejezet. E fejezet előtt a periódusokat és a pusztulások időrendjét tartalmazó tábla könnyű eligazodást nyújt mind az értékelő, mind a katalógus rész használatához. A lauriumi méceseket ismertető kötet tehát zömmel oly anyagot tartalmaz, mely ásátásokból került elő és így — ha szerényebb mértékben is — az athéni Agora, Olynthos Ciprus stb. mécesfeldolgozásaihoz hasonlóan, hasznos újabb ismereteket nyújt a finomabb meghatározásokhoz és megkönyíti azoknak a kutatóknak munkáit, kik ismeretlen lelhelyű anyagot dolgoznak fel.

A feldolgozásban a fejlődés időrendje a mécesek értékelésénél és a katalógus részben háttérbe szorult. Előbb következnek a firmamécesek és csak utánuk a különböző orrvégződésű római mécesek. Mivel az utóbbi csoportban sok a firmaméces időrendjét megelőző készítmény, az áttekintés mehezebbé válik s a munka átoltvása után nem alakul ki helyes kép a lauriumi mécesek készítésének fejlődéséről. A többlángú mécesek ismertetése is igen heterogén anyagot tartalmaz. Ez a fejezet is széttagoltan a maga időrendi sorában jobb tájékozódást és áttekintést nyújtana.

A firmaméceseknél az előállítás helyét tekintve a munka harmas felosztást követ. Importmécesekről, provinciális készítményekről és helyi mécesekről tesz említést. Az elhatárolásokat igen finoman sok különböző jelenség figyelembevételével alakítja ki a szerző, azonban még a leg gondosabb vizsgálat mellett is nehéz az elhatárolásokat elfogadni, mert a helyi méceskészítő műhelyeket ismerő aquincumi, savari, intercisi stb. anyag azt mutatja, hogy a határok nagyon elmosódnak. Érdekes problémát vet fel az I század COMMUNI jelzésű firmamécs. A lauriumi firmamécesek közül a legkorábbiakhoz tartozik, 1907-ben került elő a tábor területén. Ez a lelet is figyelmet érdemel, hogy Aquincumhoz hasonlóan Lauriacumban is a méces használata természetesen először a korábbi alapítású táborban terjedt el s esetleg Lauriacumban is a korai méceskészítő kemencéket a táborváros canabae települése körzetében kell keresni.

A firmamécesek lauriumi készítése idejét méceskészítő műhelyek és negatív formák hiányában nehéz megállapítani. A rétegek önmagukban csak a használat idejére adhatnak felvilágosítást, viszont ez néha évszázadokig is tarthatott bár a törekeny agyag miatt csak egy-két példány élettartamát tehetjük ily hosszú időre.

Igen nagy érdeme a feldolgozásnak, hogy a firmaméceseknél csoportonként elkülönítve részletes kimutatókat foglalkoznak a firmajelzések, a rétegek és érmeik által meghatározott datálások s más jellegzetességek összetételével.

A pannóniai méceskutatók számára fontos a LUCI jelzésre kiegészíthető firmabélyeg. A firmajelzések kiértékelésénél tanulságos a helyi mécesjelzések kikülönítése: Primus, Ursus, Ursulus, Verus és Victorianus. Az Ursus és Ursulus firmajelzések azonban nem jelölnek feltétlen helyi méceskészítőket, hiszen hasonló firmajelzés nagy

számban más provinciákban is előfordul. Érdekes a Primus jelzés, mely Pannóniában is előfordul s melyből rabszolga névre következtethetünk.

Az egyes csoportok részletezése után külön táblázat szemlélteti a lauriumi firmajelzéseket. Lauriacumhoz hasonlóan a firmamécesek III. századi változatai más lelhelyeken is eltérést mutatnak a korábbiaktól. Különösen jellemző a körtealakú eszéje. Ez az újabb változat nem egyszerűen a leformázások következménye, nem is kizárólag a helyi készítés utánérése, hanem ahogy az különösen a 335. sz.-ú méces esetében jól látható, a III. század második felében már erősen ható szíriai és afrikai mécesek befolyását tükrözi.

A késői antik mécesek csoportjából a magunk részéről kiemelünk a kerekalakú agyagmécesek együttesét. Hasonló kerekalakú mécesek akkor tűnnek fel a különböző területek fejlődései során, midőn megjelennek a korongon készített mécesek. Ez általánosságban, de különösen bizonyos területeken, a helyi méceskészítés megindulásával kapcsolatos. A korongról történő levételkor az alj felületén csavarodó vonalsor marad hátra. Így látjuk ezt a korai i. e. VI., V. századi görögországi méceseken, de ugyanez tapasztalható az i. e. V. században megjelenő korai szicíliai és dél itáliai görög méceseken, vagy a császárkorban készített korai provinciális méceseken, például Aquincumban stb. A lauriumi kerekalakú agyagmécesek csoportjából az I. típus 352—355. sz.-ú példányai sorolhatók ide. Együttes előfordulásuk a firmamécesekkel arra mutat, hogy készítésük idejét legkésőbbben a III. századra tehetjük.

A későantik mécesek után a téglamécesek, majd a többorrú mécesek főcsoportja következik. Ennek a csoportnak heterogén jellegénél talán elég arra rámutatni, hogy a kerekalakú mécesek között itt találjuk a 381. sz.-ú doboz alakú méceset is. E csoport kerekalakú mécei közül kiemeljük a 380. számú, melynek változatai Pannóniában igen gyakoriak. Míg itt a II. század közepén már megjelenik, addig Lauriacumban a III. századra tehető legkorábban. Itt is tapasztalhatjuk azt az időrendi eltérést, mely a pannóniai lelhelyek és Lauriacum anyaga között fennáll. A típusok általában Pannóniában egy vagy fél évszázaddal korábban jelennek meg, mint Lauriacumban.

A függelék rész két alcsoportra osztható. Az elsőben két firmamécs fedőlapjának negatív formája, valamint égetett agyag lámpaállvány található. A második alcsoportban a bronzmécesek és más fémből készült világítóeszközök ismertetése következik.

A zárómondatokban a szerző leszögezi, hogy munkájában oly méceskatalógust kívánt adni, mely a szakemberek számára használható gyűjteményösszességet jelent. Célját valóban elérte, mert a kísérő rajzok és a pontos, részletes katalógus jó tájékoztatást nyújt. Egyetérthetünk azzal a végkövetkeztetéssel is, hogy a firmamécesek nagy számából a Lauriacumban élő katonák nehéz szociális helyzetére következtethetünk, hiszen a drágább, díszesebb méceseket nem igen használták. Bár e megállapítás a szociális helyzetre vonatkozóan bizonyos fokig helyénvaló, mégis gondolnunk kell arra is, hogy Lauriacum katonái és polgári települése éppen abban az időszakban virágzik, midőn a birodalom északi provinciáiban az egyszerű vonalakat mutató, de világítástechnikailag igen fejlett firmamécs típus volt a legismertebb és legelterjedtebb.

Szentlélek Tihamér

B. Svoboda, Čechy v době stěhování národů — Böhlen in der Völkerwanderungszeit, Praha 1965. Monumenta Archaeologica XIII. Academia. 380 lap, 79 kép — közte 3 elterjedési térkép —, 111 tábla és kronológiai táblázat melléklet.

B. Svoboda régóta várt nagy összefoglalása nagyon jelentős anyagot tesz a kutatás számára hozzáférhetővé: 1786-tól napjainkig valamennyi Csehország területén napvilágot látott V—VI. századi germán leletet. Imponáló

teljessége nemcsak a régi, többízben közölt vagy eddig még nem publikált leletekre és dokumentációra terjed ki, hanem a közelmúlt új, modern ásatásaira is; ezért a munka mint katalógus is alapvető forrásértékű s évtizedeken át az is marad. — Az örömben csupán egyetlen csepp üröm vegyül: Svoboda könyve nem foglalja magában a számkunkra legalább annyira fontos morvaországi leleteket.

A szerző bevezetésében Csehország legsötétebb időszakának nevezi az általa feldolgozott korszakot, amelybe egyetlen történeti forrás sem világít be s amelynek leletei régészeti módszerekkel különbözőképpen értékelhetők. Éppen emiatt a korábbi kutatástörténetre változatos és sokszor kevésbé megalapozott etnikai meghatározások jellemzők. A helyzet ma sem sokat változott. Mivel a hitelesen feltárt telepek hiányoznak, a temetők legnagyobb részét pedig már használatuk idején kirabolták, a feltártak között egészen a legutóbbi időkig alig akad szakszerűen megfigyelt és jól dokumentált ásatás, a legfontosabb temető Záluží térképe pedig elpusztult a háborúban, egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy a ránk maradt leletek történeti-régészeti interpretációja nem tartozik a könnyű feladatok közé.

Magukból a ránk maradt leletekből azonban világosan kitűnik, hogy J. Werner és K. Böhner frank és B. Schmidt thüring leleteken kidolgozott kronológiai „lépcsőrendszerei” nem érvényesek Csehországra, — olyan elvi jelentőségű megfigyelés ez, amellyel a hazai langobard és gepida időrendet illetően is messzemenően egyetérthetünk. Svoboda a csehországi népvándorláskori anyagot lényegében két nagy fokozatra választja szét:

1. Vinařice fokozat. Észak-Elba vidéki és jütländi kis bevándorló csoportok új keramikai formáitól és thüringiai hatásoktól színezett helyi későcsászárkori alapokból nő ki a IV—V. század fordulóján. Temetői már nagyrészt csontvázasak É—D-i irányítású sírokkal, de még a hamvasztás is gyakori. Leletanyaga (különböző fibulák, keramika, üvegedények, díszesatok, fésűk) gazdag és változatos.

Időben és keramikáját tekintve ehhez a fokozathoz csatlakozik a dél-csehországi Přestovice csoport, első sorban a névadó lelőhely nagy kiterjedésű urnatemetője. Leletanyaga, mint arra a szerző már korábban rámutatott, bizonyos Duna melléki korai bajor leletekkel mutat közelebbi rokonságot. Emiatt a bajor törzs sokat vitatott eredetkérdésében nem elhanyagolható tényező.

Lényegesen közelebről érinti hazai kutatásunkat a következő:

2. „Meroving” kultúra fokozata. Közepes és nagy kiterjedésű csontvázas temetők jellemzők rá; ezek a temetők — éppúgy, mint a mi langobard temetőink — alacsony dombok déli lejtőin fekszenek. Jellegükre nézve ún. soros temetők, meglehetősen mély (120—350 cm) Ny—K-i tájolású sírokkal. Az É—D-i irányítás márcsak elvétve fordul elő, éppúgy, mint a hamvasztás. Az utóbbit a szerző gyermek vagy fiatalokú temetkezéseknek gondolja (nyilván a kis mennyiségű égetett csont alapján). A kajdaci langobard temető hasonló hamvasztásos sírjainak kémiai vizsgálata azonban éppen ellenkezőleg, hagyománytisztelő öregasszonyokra utal.

A temetkezési rítus sajátosságai és a mellékletek általában a „keleti meroving körbe” tartoznak, éppúgy, mint az egykorú hazai temetők. Különlegességei is ebbe az irányba mutatnak: pl. a Zálužiban és Mochovban a sírgödör oldalába vájt fülkében elhelyezett edények párhuzamait thüring területen éppúgy megtaláljuk, mint a gepidáknál (Kishomok). A Zálužiban a sír keskenyebb végébe dőft lándzsák párhuzamai sorozatosan ismétlődnek a hegykői temetőben. Fegyveres-harcos gazdjával eltemetett vadászkutya (Konobře) ugyancsak Hegykőről és az itáliai Nocera Umbrából ismert. A kamyki kőkamrasír lovas-temetkezése a szentendreai temetőben ismétlődik ún. halotti ház (Záluží, Mochov) teljesen általános a dunántúli langobard temetőkben.

A praha-podbabai temetőből amatőr ásatók „ülő” csontvázasakat említenek, ezek éppannyira hihetőek, mint a hasonló ásatók hazai megfigyelései. Külön örömmre szolgál, hogy Svoboda is élesen elveti a „hulladarabolás”

Beninger-féle — dilettáns ásatóra valló — gyermekien fantasztikus elméletét. Az elmúlt másfél évtizedben egyetlen komolyabb népvándorlási munkája sem jelent meg, amely ne utasította volna el a legelébbben ezt az ostobaságot; e sorok írója hiteles megfigyelések százain keresztül szintén ismételtlen cáfolta. — Ennek ellenére hazai irodalmunk három komoly munkája éppen a legutóbbi években melegítette fel újból és újból ezt a ponyvaízű „háborzongató” elméletet, ahelyett, hogy a jól megérdemelt feledésre ítélné. Hogy itt egyszerű sírblásokkal állunk szemben, azt mindennél világosabban igazolja az értékes tárgyak hiánya. Létükre csak hébe-hóba utal egy-egy a nagy sietségben elvesztett darab, pl. fibulagombok. Ugyanez a helyzet nálunk pl. a vörsi temetőben.

A „meroving” kori csehországi emlékműanyag nagy része meglepően azonos a mi langobard emlékeinkkel. Erre a szerző is lépten-nyomon utal, sőt CXI. tábláján egyenesen várpalotái összehasonlító leleteket sorakoztat fel. Lelkiismeretes és alapos összehasonlító vizsgálatainak természetesen az eddig közölt kisszámú hazai lelet állít korlátot. Közél 300 új sírunk gazdag és változatos anyaga azonban a párhuzamokat olyan mértékig elmélyíti, amely bizonyos mértékig az egész csehországi leletanyag új történeti kereteinek a kialakításához is alapul fog szolgálni.

Svoboda történeti összefoglalásában, indokoltan vagy kevésbé indokoltan, nagyon óvatos. Csehország V—VI. századi lakosait a római kori (markomann) alaplakosság továbbélésének tekinti. Az alsó-elbavidéki, jütländi és thüring hatások, amelyek a Vinařice fokozat sajátos kultúrájának kialakításához vezetnek, nagyobb népi beáramlások nélkül színezik át a cseh föld lakosainak alapműveltségét.

Nehezebb probléma a meroving kultúra etnikumának és eredetének megítélése. A kultúra megjelenését az V. század utolsó évtizedében Svoboda a langobardok nagy tömegének átvonulásával hozza kapcsolatba. Úgy látja azonban, hogy a langobardok országához tartósabban sohasem tartozott a cseh föld, legalábbis az eddigi anyagban és eddigi kapcsolataiban semmi ilyesmire utaló egyértelmű bizonyítékot nem talál. Véleménye szerint a helyi germán lakosság, talán a Paulus Diaconusnál említett *suevi*, a langobardok átvonulása után tovább élt az országban, egészen 568-ig, amikor az Italiába vonuló langobardokhoz csatlakozva mindörökre elhagyja Csehországot.

Ezzel a történeti rekonstrukcióval kapcsolatban néhány kérdés merül fel. — A langobardok már 488-ban, vagy közvetlenül utána, megszállják a „Rugilandot”, Alsóausztria Duna fölötti sávját; Csehországban következképpen legkésőbb az V. század utolsó negyedében meg kellett jelenniük. A Vinařice típusú temetők (vö. a 74. kép időrendi táblázatával), a Praha-podbabai nagy temető kivételével, éppen ebben az időben hirtelen *lezáródnak* és ugyanekkor *kezdődnek* egészen más helyeken a meroving kultúrába sorolt temetők. Az etnikai-történeti elgondolás itt tehát 20 temető egyetlen kivételére támaszkodik a markomann-svéb kontinuitásban — legyen az mégoly jelentős temető is. Paulus suevi-jére is elképzelhető más magyarázat. E népet, amely az V. század második felében többízben szerepel a forrásokban a mai Ny-Szlovákia és Észak-Dunántúl területén élt dunai svébekkel kell azonosítanunk, márcsak azért is, mivel a langobardok viszonylag későn hódítják meg őket. Amikor a langobardok Wacho uralkodása alatt az 510—526 közötti időben leverik a svébekeket, akkor már évtizedek óta szilárdan felzárkóztak a Duna északi partjaihoz, régen túl voltak a Morvamezőn és a Morva mentén lakó herulok elűzésén is. Annak a régi történeti elgondolásnak tehát, amely e dunai svébekeket a csehországi svébekkel azonosítja, ma már nincs sok alapja, sőt logikailag is sántít. Mert miért kellett volna a langobardoknak azt a területet ismét meghódítani, amelyet csak egy-két évtizede „hagytak el”.

Svoboda kontinuitás-elmélete első sorban a keramika vizsgálatokon, bizonyos edényformák folyamatos használatán épül. A fém leletekben és rítus sajátosságokban szegény csehországi temetőknek valóban az edények a leggyakoribb, legjellemzőbb és legmozgékonyabb elemei.

Elgondolása tehát metodikailag kifogástalan. A hazai leletek ismeretében azonban a helyzet mégis bonyolultabb. Tiszta kontinuitást ugyanis csak azokra a formákra lehet igazolni, amelyek valamennyi elbai germán törzs (így a langobardok is) közös kultúrkincse: pl. az ún. svéb fazekak és néhány szélesszájú urnatípus esetében. A vinařice fokozat rendkívül sajátos edényformái egyáltalán nem folytatódnak a meroving kultúra idején, a kevéssé jellegzetes kivételek pedig messze alatta maradnak annak a helyi keramikai hatásnak, amely pl. a langobardokat a Dunántúlon a praelangobard germán lakosság oldaláról éri. Másrészt a meroving kultúra urnái és fazekai között számos olyan alsó és középső Elbavidéki típus lép fel helyi gyökerek nélkül amely, Svoboda alapos vizsgálatai szerint is, egészen Pannoniáig követhető. A pannoni langobard temetőkből az elmúlt években feltárt, kézzel formált elbai típusú edények alapján véleményét messzemenően meg kell erősítenem — csak hogy ez épenséggel a kontinuitás ellen szól. Ha ehhez még hozzáveszem a vinařice és meroving fokozat temetkezési szokásai, leletegyüttesei, viselete és általában fém leletei között tátongó áthidalhatatlan szakadékot, akkor a markomann — svéb kontinuitás csehországi szálai tovább gyengülnek.

Amire közöletlen új temetőink miatt a szerző természetesen nem hivatkozhatott, de amit magunk is meglepetéssel vettünk tudomásul: a csehországi „meroving kultúra” egészen meglepő megegyezése a dunántúli langobard kultúra bizonyos egységeivel, elsősorban a Várpalota-Vörs típusú temetőkkel. A döntő e téren is a temetkezési rítus (temető és sír szerkezet, fatörzsből kivájt koporsók, négyecölöpös halotti házak, a viselet, valamint a viseleti és mellékleti együttesek), de ezen túlmenően úgyszólván alig akad a csehországi meroving kultúra leletei között olyan fém vagy csont lelet (fibulák, fésűk, dísz kanalak, csatok, orsógombok, kulesok, fegyverek stb.), amelynek pontos megfelelőjét ne ismerünk valamelyik Dunavidéki (beleértve természetesen Ausztriát és Szlovéniát is) langobard kori temetőből! Ezt a szerző eddig éppúgy nem láthatta, mint ahogyan a fordítottját mi sem. A párhuzamok részletezése egyrészt vizuális közlés feladata, másrészt meghaladná ismertetésünk terjedelmét. Mindezen összefüggések alapján azonban számomra úgy tűnik, hogy a korszak jellemző temetői közül Klučovot, Jiřicet, Svetečot, Mochovot és elsősorban Zálužit valamint a velük rokon leleteket a langobardokkal lehet kapcsolatba hozni. Ugyanakkor egyetértek a szerzővel abban, hogy a Praha-podbabai nagy temetőben valóban inkább a helyi lakosság továbbélésével, ill. langobard hatásoktól színezett helyi lakossággal kell számolnunk. Ilyenfajta kettős megoldás mellett látszik szólni a langobardok dunántúli településterülete is, amely egészében a cseh—morva—osztrák Duna fölötti település területének felel meg (vö. a 75. kép térképét).

Csehországot valószínűleg valamivel korábban kiürítik a germánok, mint azt a munka a történeti fejezetben feltételezi. A régészeti anyag keltezésében — nagyon helyesen — általában közvetlenül 550 előtt zárja a szerző e legtöbb meroving fokozatba tartozó temetőt. Ez a kitűnő keltezés megfelel Audoin 546. évi dél-pannoniai hódításának, amely alkalommal — mint azt már másutt kifejtettem — új „vad” langobardok tűnnek fel a Dunántúl nagyobb déli felében (Várpalota—Vörs típusú temetők, legnagyobb részét kézzel formált elbai keramikával, viszont a VI. század közepére utaló gazdag fémmellékletekkel). E langobardok hazai megjelenését éppen Csehország kiürítésével igyekeztem kapcsolatba hozni. Néhány stratégiailag fontos ponton (Záluží, Sveteč) még továbbra is maradtak langobard őrhelyek; ezek végső kiürítése történhetett meg 568 koratavaszán.

B. Svoboda könyve mintegy 160 V—VI. századi lelőhely (54 későrómai kori csontvázas sírok, 62 vinařice-fokozat és 86 meroving kultúra) részletes adatainak és anyagának kitűnő publikációja. Ez az anyag évtizedeken keresztül alapvető fontosságú lesz a Duna-medencei kutatás számára. Időrendje rendkívül megbízható, az egyes leletek kapcsolatainak elemzése mindenkor alapvető és mintaszerű. Svoboda könyve tehát az európai népván-

dorlás kori kutatás új fontos mérőköve, amely nélkül az V—VI. század problémái és leletei közt többé eligazodni nem lehet.

Bóna István

C. В. Киселев, Л. А. Евтюхова, Л. Р. Кызласов, Н. Я. Мерперт, В. П. Левашова, Древнемонгольские города. (Ósmongóliai városok.) Москва, 1965. Издательство «Наука». 369 lap, 205 szöveggörkép, 31 tábla.

Szerkezetileg két nagy egységre bontható a könyv: a bevezetés és az előszó után a tulajdonképpeni anyagközlés következik, időrendi sorrendben. Sz. V. Kiszjeljov immár posthumusan megjelent bevezetése a könyv szerkezetileg második részének, az anyagközlésnek eredményeit összegezi.

A régi mongolok történetének legkevésbé kutatott területei közé tartozott a városok, a városi élet keletkezése. Nemrég még a téma felvetése is áthághatatlan nehézségekbe ütközött.

A mongol városok szerepének reális megítélése történeti ténykérdés, sőt elméleti feladat is volt. A nomád feudalizmus fogalmának felvetésével a régi elképzelések a patriarchális nomád viszonyokról elmozdultak ugyan a holtpontról, a városok, ipari centrumok hiányát azonban továbbra is jellemzőnek tartották, legfeljebb külső: a letelepült társadalmak városainak szerepével pótolták ezt a hiányt. Nem vették észre a helyi ipar szerepét a nomád feudalizmus fejlődésében, s hogy az ipar elkülönülésének ténye szinte követeli a városok meglétét. Ennek bizonyításához új források kellettek, s ezt csak a régészet adhatta meg. Sikerült is 1948—49-ben Karakorum romjai között elég kiterjedt ásást végezni. A hirhir-i városkát az Ononai, Dzsingisz szülőföldjén 1957—59-ben, Tuvában a Dün-Terek vidékén levő mongol kori várost az 1956—58-as expedíció során tárták fel. A mongol városok későbbi történetéhez a karakurumi Ögödejéle palota és az 1957—58-as konduji ásatok adtak adatokat. Kiderült, hogy ezek nemesak katonai-adminisztratív, hanem ipari és kereskedelmi központok is voltak.

Kiszjeljov rendkívül jó érzékkel villantja fel azoknak a fontos kapcsolatoknak a jellemzőit, amelyek ezt a területet Kínához fűzték. Hangsúlyozza, hogy a Kínához, mint egyetlen nagy felvevőpiacához és beszerzési forráshoz való vonzódás a mandzsu, mongol, török nyelvű északi nomádok számára a legceskélyebb mértékben sem jelentette a lemondást önállóságukról. A lényeges összefüggésekre összpontosítva rajzolja meg Kiszjeljov azt a történelmi keretet, amelyben a mongol városok keletkeztek és éltek. Az előzmények között az ujjur kánságon kívül a már feudális najman és kerei államot is megemlíti. Higgadt tisztánlátással beszél Dzsingisz kán történeti szerepéről, negatívumairól, de pozitívumairól is. Ezzel és a nemesak katonai, sőt alapjában feudális társadalmi tizes rendszerrel kapcsolatban a mongol nomád feudalizmus általános képét vázolta, bemutatva, hogy a feudális anarchia megszüntetése hogyan serkentette a társadalom termelőerőinek és termelési viszonyainak fejlődését, ezt jelzi a városok építése, az ipar (főleg a fémművesség) koncentrációja is.

Az anyagközlésben szigorú rendet tartottak Kiszjeljov és munkatársai. Mind a négy ismertett városnál a hely meghatározása és a kutatás története után külső leírás, az egyes ásások leírásai, a leletek értékelése (Karakorum, a főtéma esetében ez külön tanulmányok sorozata lett), végül a kapcsolódó egyéb jelenségek ismertetése követte egymást.

Sz. V. Kiszjeljov tette közé a Hirhir folyócska melletti város anyagát. Feltárták a mesterséges platformra épített palota K-i felét, átvágták a körülvevő árkot és sáncot. X—XI. sz.-i tetőfedő cserepek a terület régebbi lakottságát bizonyítják. A „Dzsingisz köve” néven ismert feliratos emlékek közelében volt a városhoz tartozó kurgán-csoport, ennek ásásából egyetlen, láma-ruhás, de löszszámmal eltemetett fiúcska sírját ismerteti.